

*Jolanta Janek**

SPOŁECZNE I EKONOMICZNE PRZESŁANKI SYCYLIJSKIEGO SEPARATYZMU OD ZJEDNOCZENIA WŁOCH DO POŁOWY XX WIEKU. MAFIA A KWESTIA NIEPODLEGŁOŚCI SYCYLII

Wprowadzenie

Jakkolwiek od wczesnego średniowiecza aż do zjednoczenia Włoch w 1861 r. Sycylia pozostawała, z dłuższymi przerwami, regionem o znacznej autonomii, najpierw pod panowaniem Normanów (1061–1189), później Aragonów (1282–1516), wreszcie Burbonów (1734–1860) – jako człon Królestwa Obojga Sycylii¹, na wyspie niejednokrotnie ujawniały się silne tendencje separatystyczne motywowane zarówno ówczesną geopolityką dynastyczną w Europie, jak i wyspiarskim charakterem oraz odrębnością kulturową i językową w stosunku do pobliskich regionów Europy kontynentalnej. Procesy te ożyły również po przyłączeniu wyspy do Królestwa Włoch, co znalazło wyraz w powtarzających się co pewien czas antywłoskich rewoltach w latach 1866–1946. Przyczyny sycylijskiego separatyzmu w tym okresie są wielorakie: zastój gospodarczy, zacofane, nieefektywne rolnictwo, pogłębiająca się bieda najsłabszych grup społecznych, niemal feudalne stosunki społeczne na terenach wiejskich, ostry reżym policyjny, niski stopień więzi społeczeństwa z państwem oraz akceptacji działań władz państwowych i lokalnych.

Problematyka dotycząca separatyzmów w sytuacji narastających w niektórych krajach europejskich nacjonalizmów i szerzenia się tendencji odśrodkowych staje się ważnym zagadnieniem badawczym. Częstkowa analiza tej problematyki w ujęciu

* Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

¹ W skład królestwa wchodziła również południowa część Półwyspu Apenińskiego z Neapolem, jako stolicą. Niecodzienna nazwa państwa ma swój rodowód w XIII w., kiedy w wyniku powstania ludowego na Sycylii w 1282 r. doszło do podziału ówczesnego Królestwa Sycylii na część wyspiarską oraz kontynentalną z Neapolem, a obaj władcy używali tytułów króla Sycylii. W połowie XVIII w., w wyniku zjednoczenia tych ziem pod berłem Burbonów, nowe państwo przyjęło nazwę Królestwa Obojga Sycylii.

historycznym na przykładzie Sycylii pozwala, zdaniem autorki, na ogląd ewolucji pewnych zjawisk i tendencji w długiej perspektywie i ich możliwych reperkusji obecnie. Celem artykułu jest analiza wskazanych wyżej aspektów oraz próba zdefiniowania najważniejszych przesłanek dążeń niepodległościowych Sycylijszczyków na tle historii regionu oraz rozwoju tamtejszej sytuacji społecznej i politycznej. Dane faktograficzne uzyskane w trakcie pracy nad artykułem pozwalają stwierdzić, że poza społeczno-politycznymi i ekonomicznymi przesłankami tendencji separatystycznych ważnym czynnikiem była również postawa i działanie mafii, która próbowała wykorzystywać nastroje niepodległościowe do budowania własnej pozycji w społeczeństwie i przejmowania roli instytucji alternatywnej wobec władz państwowych, niejednokrotnie za przyzwoleniem społeczności lokalnych. Problematyka mafii, jako przedmiot badania, została w opracowaniu omówiona selektywnie, głównie w kontekście wpływu na procesy społeczne zachodzące w regionie.

1. Rys historyczny

W 1859 r. w Piemontcie, Lombardii i Veneto, północnych regionach włoskich znajdujących się pod panowaniem Cesarstwa Austrii, wybuchła antyaustriacka rewolta, tzw. II Risorgimento. Na jej czele stanął gen. Giuseppe Garibaldi², niekwestionowany lider patriotycznego ruchu na rzecz niepodległości i zjednoczenia ziem włoskich. W kwietniu 1860 r., w następstwie sukcesów militarnych oddziałów Garibaldiiego na Północy oraz wzrostu popularności jego ruchu w innych regionach Półwyspu Apenińskiego, całą Sycylię ogarnęło wrzenie rewolucyjne skierowane przeciwko autorytarnym rządóm króla Franciszka II Burbona. W odpowiedzi na krwawe stłumienie przez oddziały królewskie antyrządowych powstań w Palermo i Messynie, Garibaldi, wraz z 1087 piemontckimi i lombardzkimi ochotnikami, zorganizował ekspedycję wojskową na wyspę w celu obalenia króla³. Garibaldińczycy wylądowali na Sycylii 11 maja 1860 r. Wspierani przez miejscowych ochotników, pokonali siły królewskie w bitwie pod Calatafimi, a następnie odparli oblężenie Palermo, co skłoniło Franciszka II do wycofania swoich oddziałów z wyspy na kontynent.

14 maja Garibaldi ogłosił się dyktatorem Sycylii, deklarując, że czyni to w imieniu króla Wiktora Emanuela II z dynastii sabaudzkiej, który sprawował już rządy w Królestwie Sardynii obejmującym regiony wyzwolone spod panowania Austrii.

² Giuseppe Garibaldi (1807–1882) – pisarz, polityk, członek loży masońskiej Grande Oriente d'Italia.

³ Tzw. ekspedycja tysiąca (*spedizione dei mille*).

W zorganizowanym przez garibaldczyków w październiku 1860 r. plebiscycie w sprawie przyszłego statusu wyspy wzięło udział 75,2% z 575 tys. mieszkańców uprawnionych do głosowania, z czego aż 99,84% opowiedziało się za przyłączeniem Sycylii do nowego państwa. Tak wysokie poparcie wynikało w dużym stopniu z chwytliwej propagandy obozu Garibaldiiego, który obiecywał Sycylijczykom m.in. zachowanie dotychczasowej autonomii, wprowadzenie ustroju republikańskiego oraz przeprowadzenie reformy rolnej mającej dać chłopom ziemię. Zdaniem włoskich historyków taki rezultat, jakkolwiek odzwierciedla rozbudzone wówczas wśród Sycylijczyków oczekiwania i nadzieje, może też budzić wątpliwości co do rzetelności i uczciwości przeprowadzonego głosowania, bowiem w wielu miejscowościach garibaldzcy uniemożliwiali prowadzenie niepodległościowej agitacji, odnotowano też liczne przypadki głosowań osób nieuprawnionych lub bez urzędowych kart do głosowania⁴. W marcu 1861 r. Wiktor Emanuel II przyjął tytuł króla Włoch, a Sycylia, podobnie jak inne regiony Południa, stała się formalnie częścią powołanego właśnie Królestwa Włoch.

Wianem, jaki Sycylia wniosła do nowo powstałego państwa były: prawie feudalne stosunki społeczne na terenach wiejskich, zacofane, nieefektywne rolnictwo, w którym dominowały wielkie latyfundia, duża odrębność kulturowa w stosunku do części kontynentalnej Włoch, rosnąca w siłę mafia oraz utrwalone tradycje niepodległościowe, które stanowiły pożywkę dla ożywających cyklicznie w XIX i XX w. tendencji separatystycznych.

2. Uwarunkowania społeczne i gospodarcze po zjednoczeniu Włoch

Sycylia była jednym z najslabiej rozwiniętych gospodarczo regionów nowego państwa włoskiego. W dużej mierze wpłynęła na to wcześniejsza polityka Burbonów, którzy przez lata przedkładali wydatki na zbrojenia i utrzymywanie silnej armii nad niezbędne inwestycje infrastrukturalne i o charakterze społecznym. W konsekwencji na wyspie nie funkcjonował system szkolnictwa, panował analfabetyzm, nie istniała opieka zdrowotna, brakowało wodociągów i kanalizacji, zły stan dróg i znikoma długość szlaków kolejowych determinowały niewydolność systemu transportowego⁵. Podstawę jej gospodarki stanowiły rybołówstwo oraz

⁴ R. Martucci, *L'invenzione dell'Italia unita: 1855-1864*, Sansoni, Firenze 1999, s. 251-257.

⁵ G. Fortunato, *Il Mezzogiorno e lo stato italiano - discorsi politici (1880-1910)*, Laterza&Figli, Bari 1911, s. 336-337.

rolnictwo skoncentrowane na produkcji oliwy i wina, uprawie zbóż i roślin strączkowych oraz hodowli owiec⁶.

Powaznym problemem społecznym była struktura własnościowa ziemi. Ponad 40% obszarów rolniczych posiadał Kościół, po około 25% należało do państwa i wielkich posiadaczy ziemskich, a jedynie 10% było własnością chłopów. O ile latyfundia i dobra kościelne liczyły nawet po kilka tysięcy hektarów, to przeciętne gospodarstwo chłopskie miało od 0,5 do 1 ha powierzchni⁷. Po zniesieniu pańszczyzny w 1812 r. tylko niewielka część chłopstwa została uwłaszczona. Zdecydowana większość dzierżawiła, za wysoką opłatą, małe poletka lub najmowała się do pracy w latyfundiach. Ekonomiczna zależność chłopów od posiadaczy ziemskich spetryfikowała na lata feudalne stosunki społeczne panujące na obszarach wiejskich. Charakterystycznymi cechami sycylijskiej wsi były bieda i przeludnienie.

Stopień uprzemysłowienia Sycylii, w porównaniu z północnymi regionami Włoch, był niski. Realne znaczenie miały tylko stocznie budujące małe jednostki rybackie i parowce do transportu przybrzeżnego, kopalnie eksploatujące pokłady siarki, fabryki produkujące kwas siarkowy i proch strzelniczy, branża spożywcza zajmująca się głównie przetwórstwem ryb oraz manufaktury produkujące tekstylia.

W latach bezpośrednio poprzedzających zjednoczenie Włoch sycylijska gospodarka przeżywała pewne ożywienie. Z jednej strony czynnikiem stymulującym były inwestycje kapitału brytyjskiego w przetwórstwie siarki (Ingham) oraz w przemyśle spożywczym i winiarstwie (Withaker, Woodhouse), z drugiej – obniżenie przez władze w połowie lat 50. ceł wywozowych na produkty rolne, co przełożyło się na pobudzenie eksportu i wzrost produkcji. Eksportowano przede wszystkim oliwę i wino, głównie do W. Brytanii, Francji, Belgii, Australii, a także do Ameryki Północnej i Rosji. Sycylia była także ważnym eksporterem siarki i jej pochodnych. Zaspokajała 80% światowego popytu na ten surowiec⁸.

Nowe państwo włoskie potraktowało Sycylię i pozostałe regiony Południa niemal jako zdobycz wojenną i nałożyło na nie kontrybucję przeznaczoną na pokrycie części zadłużenia, jakie Piemont i Lombardia zaciągnęły kilka lat wcześniej na prowadzenie wojny z Cesarstwem Austrii. W konsekwencji, w 1862 r. większość środków pieniężnych pozostałych po Burbonach i zdeponowanych w Banca delle Due Sicilie⁹ w wysokości około 105 mln dukatów w złocie (443 mln ówczesnych włoskich

⁶ A. Massafra, *Il Mezzogiorno preunitario: economia, società e istituzioni*, Edizioni Dedalo, Bari 1988, s. 852.

⁷ G. Ressa, *Il Sud e l'Unità d'Italia* [e-book na: www.vho.org/aaargh/fran/livres10/RESSA.pdf], s. 160.

⁸ H. Acton, *Gli ultimi Borboni di Napoli (1825–1861)*, Giunti, Firenze 1997, s. 140.

⁹ W okresie rządów Burbonów Banca delle Due Sicilie pełnił funkcję banku narodowego.

lirów) została przejęta przez skarb Królestwa Włoch¹⁰. Dodatkowo zostały zwiększone obciążenia podatkowe ludności. Obok dotychczas jedynego podatku od dochodów wprowadzono nowe daniny, m.in. miejskie, gminne, od spadków i tzw. kominowe. Opodatkowano też produkcję soli i mąki. Surowa polityka fiskalna władz centralnych wobec Sycylii doprowadziła wkrótce do wzrostu cen wielu towarów, w tym podstawowych artykułów spożywczych – chleba i makaronów, co dotknęło szczególnie najbiedniejsze grupy społeczne. Nastąpił też spadek konkurencyjności sycylijskich towarów na rynkach zagranicznych, zwłaszcza na najważniejszych: francuskim i brytyjskim, co spowodowało drastyczne obniżenie eksportu i w konsekwencji załamanie się produkcji, zwłaszcza w branży spożywczej i tekstylnej¹¹. Trudną sytuację gospodarczą na wyspie pogłębiał brak jakichkolwiek nowych inwestycji infrastrukturalnych. Państwo włoskie okazało się w tym względzie bardziej skąpe niż władze burbońskie. *De facto* Sycylia była traktowana przez władze centralne jak kolonia.

Załamaniu gospodarczemu towarzyszyło pogarszanie się nastrojów społecznych. Atmosferę fiesty i wielkich oczekiwań z okresu plebiscytu zastąpiły frustracja, niezadowolenie i nieukrywana wrogość wobec Piemontesi, jak określano przybyszów z północnych Włoch. Wpłynęło na to wiele powodów. Nowe władze nie zamierzały spełniać przedplebiscytowych obietnic Garibaldięgo. Zaniechano obiecanych chłopom i robotnikom rolnym reform mających rozwiązać problem głodu ziemi na wsi. W zarządzaniu wyspą wprowadzono centralistyczne rozwiązania prawne obowiązujące już w kontynentalnych regionach królestwa, ignorując tradycje niepodległościowe Sycylii oraz fakt, że region ten za rządów Burbonów cieszył się szeroką autonomią. Administrację lokalną zaczęto zastępować, pod pretekstem walki z korupcją i klientelizmem, urzędnikami z Północy prezentującymi odmienną od wyspiarzy mentalność, co rodziło nieporozumienia i wzajemną niechęć. Wprowadzono obowiązkowy pobór do wojska młodych mężczyzn, głównie ze wsi, czego efektem był znaczący ubytek siły roboczej w gospodarstwach chłopskich, co z kolei prowadziło do podupadania gospodarstw i pogarszania się sytuacji ekonomicznej chłopów. Źródłem niezadowolenia były zwłaszcza drożyzna i pogłębiająca się bieda spowodowane kryzysem gospodarczym.

Chaos związany z antyburbońską rewoltą i upadkiem rządów Franciszka II, załamanie gospodarki, pogorszenie się warunków bytowych ludności oraz słabość, a niekiedy nieobecność struktur nowego państwa spowodowały, że na początku lat 60. XIX w. Sycylię zalała fala bandytyzmu i pospolitej przestępczości. Stan bezpieczeństwa

¹⁰ E.S. Nitti, *Scienze delle Finanze*, Piero Editore, Napoli 1903, s. 292. Pod względem siły nabywczej wartość ww. depozytu odpowiada obecnie kwocie szacowanej na około 5 mld euro.

¹¹ D. Mack Smith, *Storia della Sicilia medioevale e moderna*, Laterza, Roma 2016, s. 601–604.

mieszkańców obniżył się drastycznie. Sycylię terroryzowały różnego rodzaju grupy przestępcze, od zwykłych bandytów po dezertersów z nowo tworzonej armii włoskiej. Na porządku dziennym były napady rabunkowe, porwania dla okupu, zabójstwa na zlecenie, wojny między bandami. Większość przestępców rekrutowała się z nizin społecznych. W ramach walki z bandytyzmem dowódca sycylijskiego garnizonu gen. Giuseppe Govone wprowadził na wyspie w 1863 r. stan wyjątkowy i rygorystyczne prawa umożliwiające nawet rozstrzelanie na miejscu osób podejrzanych o przestępstwo. Dla wymuszenia zeznań stosowano tortury i odpowiedzialność zbiorową, np. pozbawiano całą wioskę dostępu do wody pitnej. Szczególnie okrutnie karane były przypadki uchylania się od służby wojskowej. Zapewnienie porządku publicznego było często dla sił policyjnych i wojskowych pretekstem do stosowania nieokiełzanej przemocy nie tylko w stosunku do przestępców, ale także wobec zwykłej ludności, co potęgowało niechęć do rządzących¹². Mimo tak drastycznych metod niektóre bandy przetrwały do końca lat 90. XIX w.

Okres anarchii i zmiany władzy charakteryzował się też dynamiczną ekspansją sycylijskiej mafii określanej we Włoszech jako *Cosa Nostra*. Jej zinstytucjonalizowane początki sięgają prawdopodobnie początków XIX w., kiedy dzierżawcy i zarządcy feudalnych latyfundiów usytuowanych w zachodniej części wyspy (prowincje: Palermo, Trapani, Agrigento i Caltanissetta) zaczęli organizować się w lokalne, nieformalne stowarzyszenia, tzw. klany (*cosche*) lub bractwa (*confraternite*) mające głównie na celu utrzymywanie na swoim terenie, m.in. poprzez stosowanie przemocy fizycznej, posłuchu wśród podległych im robotników rolnych. Do zaprowadzania „ładu” rekrutowano najczęściej miejscowych bandytów. W krótkim czasie grupy te przekształciły się w organizacje o charakterze czysto kryminalnym, narzucające lokalnym społecznościom własne prawa i porządki. Przywódca klanu – *capo*, do którego z czasem przyłgnęło określenie *padrino* (ojciec chrzestny), stawał się często nieformalnym „zarządcą” miasteczka czy wioski działającym równoległe do legalnych władz, rozstrzygał spory, karał niepokornych, nakładał kontrybucje za ochronę (tzw. *pizzo*).

Cosche miały hierarchiczną strukturę, własne zwyczaje, rytę inicjacyjne oraz kierowały się zasadą *omertà*¹³. Pierwszy udokumentowany historycznie dokument nt. działalności mafijnej na Sycylii pochodzi z 1837 r. Jest nim raport prokuratora generalnego w Trapani, Pietra Calà Ulloa do prokuratury w Neapolu, w którym informował przełożonych o istnieniu bractw i stowarzyszeń o charakterze kryminalnym oraz o stwierdzonych przypadkach korumpowania przez nie urzędników. „W wielu

¹² T. Romano, *Sicilia 1860–1870. Una storia da riscrivere*, ISSPE, Palermo 2011, s. 75–76.

¹³ *Omertà* – zмова milczenia; nieformalne prawo mafijne zakazujące członkowi mafii, pod groźbą śmierci, informowania sędziów i policji o przestępstwach organizacji.

miasteczkach – pisał – istnieją związki, bractwa, rodzaj sekt, które określają się jako organizacje bez barw i celów politycznych, podporządkowane wyłącznie swemu szefowi, którym w jednej miejscowości jest właściciel ziemski, w innej urzędnik. To coś w rodzaju małego rządu w rządzie [...]. Ich wspólna kasa wykorzystywana jest w zależności od potrzeb, raz może służyć skompromitowaniu urzędnika lub jego obronie, innym razem ochronie skazanego lub oskarżeniu niewinnego [...]. Brak sił porządkowych spowodował zwielokrotnienie liczby przestępstw. Często zdarza się, że wkrótce po kradzieży zgłaszają się mediatorzy, którzy za określoną sumę oferują odzyskanie skradzionych przedmiotów. Liczba takich przypadków jest ogromna”¹⁴.

Po 1861 r. mafia w pełni wykorzystała sprzyjające jej okoliczności, jakie stworzyło włączenie Sycylii do Królestwa Włoch. Tworzące się dopiero administracyjne i policyjne struktury nowego państwa oparte w dużej mierze na urzędnikach i funkcjonariuszach pochodzących spoza Sycylii i niezających tamtejszych realiów, pozbawione szerszego wsparcia ze strony sycylijskich elit, nie zdołały szybko i skutecznie przejąć efektywnej kontroli nad wyspą, której porządek społeczny diametralnie różnił się od standardów kontynentalnej części kraju. Dzięki słabości władz klany rozwinęły przestępczą działalność, umocniły swoje pozycje w lokalnych społecznościach, a także zaczęły przenikać do agend państwowych, zwłaszcza policji, sądownictwa i administracji. Nowa, napływowa klasa polityczna mająca oczyścić życie publiczne została szybko spacyfikowana i skorumpowana. Zainicjowaną wówczas strategię budowania wpływów w instytucjach i organizacjach, które miały lub mogły mieć istotne znaczenie w życiu publicznym lub gospodarczym Sycylii, mafia realizowała z sukcesami aż do lat 80. XX w. W świetle powyższego uprawnione wydaje się stwierdzenie, że to państwo włoskie w olbrzymim stopniu przyczyniło się do zbudowania potęgi mafii. Słabe, całkowicie scentralizowane i niepotrafiące zaakceptować odmienności kulturowej Sycylii stworzyło bowiem pustkę instytucjonalną i społeczną, którą zręcznie wypełniła mafia i tym samym zyskała możliwość nieskrępowanego rozwoju.

Na kontrolowanych przez siebie terenach klany mafijne z jednej strony stosowały taktykę zastraszania mieszkańców i sabotowania działań władz, z drugiej – bardzo skutecznie eliminowały konkurencję i zagrożenie ze strony band pospolitych kryminalistów, czym niejednokrotnie zyskiwały przychylność lokalnych społeczności. Co oczywiste, ich „opieka” nie była bezinteresowna. Ceną, jaką płacili mieszkańcy, były haracze i podporządkowanie się regułom narzuconym przez organizację. Mimo to w społecznym odbiorze wytworzył się fałszywy, funkcjonujący jeszcze przez wiele lat stereotyp dobrej mafii i złego państwa, następowała swoista legitymizacja

¹⁴ Commissione Parlamentare Antimafia –Legislatura VI, *Disegni di legge, relazioni e documenti –Capitolo primo – la genesidella mafia*, s. 96.

i instytucjonalizacja mafii jako alternatywnej władzy¹⁵. Celne w tym kontekście jest spostrzeżenie J. Ryfkina, amerykańskiego politologa i publicysty: „[...] mafia potrafi wyśmienicie zintegrować lokalne społeczności i zaprowadzić porządek. To widać we Włoszech, w Rosji, w Ameryce [...]. Jeżeli nie będzie silnej alternatywy w postaci instytucji społeczeństwa obywatelskiego, zorganizowana przestępczość ze swoją obyczajowością, ze swoimi silnymi nieformalnymi więzami, z jasnymi regułami współżycia zapanuje bez trudu [...]. Oczywiście mafia nie ma monopolu na wypełnianie próżni społecznej. Równie dobrze mogą ją wypełniać fundamentaliści, szowiniści, populiści, ekstremiści [...]”¹⁶.

3. Chłopskie rewolty

Kryzys gospodarczy lat 60. XIX w. w największym stopniu dotknął chłopstwo, najliczniejszą, a jednocześnie najbiedniejszą i najsłabszą ekonomicznie grupę społeczną. Pogłębiające się ubożenie, uciążliwe podatki i daniny, ostry reżym policyjny i arogancja nowej władzy doprowadziły do wrzenia wśród zdesperowanych chłopów i robotników rolnych¹⁷. 16 września 1866 r. w kilku miejscowościach w okolicach Palermo wybuchły gwałtowne antyrządowe i antywłoskie zamieszki. W następnych dniach rozlały się one na całą prowincję i przerodziły się w powstanie ludowe, w którym wzięło czynny udział ponad 35 tys. ludzi. Atakowano posterunki karabinierów¹⁸, zajmowano lokalne urzędy. Część zbuntowanych chłopów wspierana przez okoliczne bandy oraz weteranów antyburbońskich powstań ruszyła na Palermo. Do miasta wtargnęło około 4 tys. uzbrojonych buntowników, rabując i podpalając urzędy oraz obiekty użyteczności publicznej. Tłum opanował prefekturę oraz kwesturę i powołał nową radę miejską. Odnotowano kilkanaście przypadków linczu. Zabito m.in. dowódcę Gwardii Bezpieczeństwa Publicznego. W odpowiedzi władze wprowadziły stan oblężenia i użyły wojska do spacyfikowania buntu. Przeciwko powstańcom skierowano 30-tysięczny kontyngent piechoty dowodzony przez gen. Rafaela Cadornę¹⁹. W krwawych starciach ulicznych i w wyniku ostrzału artylerii zginęło ponad 1 tys. buntowników, około 2,5 tys. aresztowano. Straty wśród żołnierzy i karabinierów

¹⁵ *Ibidem*, s. 99–101.

¹⁶ „Globalny fajrant”, wywiad Jacka Żakowskiego z J. Rifkinem, „Gazeta Wyborcza” 29–30.12.2001.

¹⁷ P. Alatri, *Lotte politiche in Sicilia sotto il governo della destra*, Einaudi, Torino 1954, s. 105–114.

¹⁸ Formacja żandarmerii o uprawnieniach policyjnych.

¹⁹ G. Pagano, *I Carabinieri nella repressione del brigantaggio 1860–1870*, Aldo Funghi Editore, Firenze 1923, s.153–158.

to blisko 200 zabitych. Powstanie trwało nieco ponad 7 dni, do 22 września. Od długości trwania zostało nazwane „Rewoltą siedmiu i pół” (*Rivolta del sette e mezzo*).

Pod koniec lat 80. XIX w. ponownie nastąpiła radykalizacja nastrojów wśród robotników rolnych. Zasadniczym powodem był głód ziemi i rosnący wyzysk, jakiego doświadczali ze strony latyfundystów i zarządców majątków ziemskich. Ich niezadowolone budził też ucisk fiskalny. W obronie swoich interesów zaczęli oni spontanicznie tworzyć lokalne bractwa wzorowane na związkach zawodowych, tzw. *fasci dei lavoratori*. Wkrótce przekształciły się one w zinstytucjonalizowaną, masową, ogólnosycylijską federację stowarzyszeń robotniczych. Na jej czele stanął Giuseppe de Felice Giuffrida²⁰. Organizacja pozostawała pod silnym ideowym wpływem rozwijających się właśnie ruchów rewolucyjnych w Europie, miała jednoznacznie antywłoskie oblicze. Koncentrowała się na najistotniejszych dla Sycylii kwestiach społecznych: domagała się m.in. obniżenia podatków, redystrybucji ziemi oraz radykalnych zmian przepisów prawnych w zakresie dzierżawy ziemi, które dotąd dyskryminowały chłopów.

Początkowo wiele robotniczych bractw było infiltrowanych i inspirowanych przez mafijne klany. Cosa Nostra próbowała w ten sposób wykorzystywać chłopów do rozgrywek w swoich relacjach z latyfundystami. Kiedy z czasem ruch robotników rolnych się zradykalizował, wymknął się jednak spod kontroli i zagroził jej ekonomicznym interesom, mafia zaczęła go bezwzględnie zwalczać, posuwając się do zabójstw niewygodnych aktywistów.

W styczniu 1893 r. w podpalermitańskiej wsi Caltavutro doszło do krwawych starć między policją a chłopami – związkowcami okupującymi tamtejszy majątek ziemski, w wyniku których zginęło 13 z nich. Sycylię zaalała fala strajków i protestów. Ich apogeum przypadło jesienią 1893 r. Bractwa wezwały wówczas do strajku generalnego i próbowały wywołać antyrządowe powstanie. Władze odpowiedziały wyprowadzeniem wojska na ulice, bezwzględnymi pacyfikacjami protestów, masowymi aresztowaniami oraz delegalizacją ruchu. Wszyscy jego liderzy zostali aresztowani i skazani w 1894 r. przez sąd wojskowy na długoletnie kary więzienia.

Nierozwiązany problem głodu ziemi i reformy rolnej pozostawał zasadniczym powodem niechęci Sycylijczyków do władz włoskich oraz osiłą konfliktów społecznych na Sycylii aż do połowy XX w., zostały one jednak na wiele lat stłumione, najpierw w okresie I wojny światowej za sprawą obowiązującego wówczas prawa wojennego, które drastycznie ograniczyło wolności obywatelskie, a następnie w okresie dyktatury faszystowskiej w latach 1922–1943.

²⁰ Giuseppe de Felice Giuffrida (1859–1920), prawnik, dziennikarz, działacz partii socjalistycznej.

4. Polityczna i zbrojna walka o niepodległość

Jesienią 1942 r., kiedy brytyjskie i amerykańskie wojska ekspedycyjne zaczęły zyskiwać strategiczną przewagę nad niemieckim Afrika Korps oraz oddziałami włoskimi w Afryce Północnej i kiedy wzrosło prawdopodobieństwo alianckiej inwazji na terytorium Włoch, grupa sycylijskich polityków, intelektualistów oraz właścicieli ziemskich zawiązała w konspiracji tzw. Tymczasowy Komitet Akcji na rzecz niepodległości Sycylii (Comitato d'Azione provvisorio), na którego czele stanął przedwojenny liberalny polityk Andrea Finocchiaro Aprile²¹. Komitet nie był ciałem jednorodnym politycznie. Jego sygnatariuszami zostali m.in. rewolucyjny socjalista Antonio Canepa, monarchiści: Francesco Paternò Castello, Giovanni Alliata i Nino Cammarata, poeta Giuseppe Avarna oraz latyfundiści: Stefano La Motta i powiązany z mafią Lucio Tasca Bordonaro. Ich projekt polityczny opierał się na założeniu, że istnieje naród sycylijski posiadający własną historię, kulturę i język oraz że jego nieskrępowany rozwój społeczny, kulturowy, gospodarczy może odbywać się jedynie w ramach struktur samodzielnego państwa. Drogą do realizacji niepodległościowego scenariusza miała być likwidacja unitarnego państwa włoskiego i przekształcenie go w organizm o charakterze federalnym. 12 czerwca 1943 r. po zajęciu przez aliantów śródziemnomorskiej wyspy Pantelleria, w obliczu nieuchronnej inwazji Sycylii, Komitet ogłosił swoją deklarację programową i wezwał mieszkańców Palermo do stawiania biernego oporu władzom faszystowskim.

W przygotowaniach do inwazji uczestniczyły amerykańskie służby specjalne OSS (Office of Strategic Services), które utworzyły „włoską” komórkę złożoną z agentów pochodzenia włoskiego odpowiedzialną zarówno za wywiad wojskowy, jak i stworzenie sieci kontaktów we włoskich środowiskach antyfaszystowskich. OSS próbował m.in. docierać do wytypowanych grup osób na Sycylii poprzez ich rodziny lub znajomych w USA²². W sierpniu 1943 r. wojska alianckie opanowały Sycylię okupowaną przez oddziały niemieckie. Wkrótce po ogłoszeniu zawieszenia broni między aliantami i Włochami, które nastąpiło 8 września 1943 r., kiedy struktury państwa faszystowskiego na Sycylii praktycznie już nie istniały, a alianci dopiero organizowali swoją administrację, Tymczasowy Komitet Akcji rozpoczął oficjalnie swoją działalność, szybko zyskując masowe poparcie społeczne. Wzrost nastrojów niepodległościowych wśród Sycylijczyków był w zdecydowanej mierze pokłosiem brutalnych rządów reżymu faszystowskiego na wyspie oraz nabrzmiałych od lat problemów

²¹ Andrea Finocchiaro Aprile (1878–1964) – liberał, profesor historii prawa, adwokat, w 1946 r. deputowany do Zgromadzenia Konstytucyjnego.

²² A. Caruso, *Arrivano i nostri. 10 luglio 1943: gli Alleati sbarcano in Sicilia*, Tea, Milano 2006, s. 112–113.

społecznych, przede wszystkim nierozwiązanej kwestii uwłaszczenia chłopów i związanego z tym ubóstwa mieszkańców wsi.

Rosnąca popularność Komitetu stała się głównym powodem zainteresowania nim ze strony mafii. Cosa Nostra, która w okresie międzywojennym była bezwzględnie zwalczana przez reżym faszystowski, a jej czołowi bossowie odsiadywali wieloletnie wyroki, obecnie starała się odbudować swoją dawną pozycję. Taką szansę dawał jej dynamicznie rozwijający się ruch niepodległościowy i chaos towarzyszący zmianie władzy. Do Komitetu przystąpili wkrótce liczni znani, zwolnieni z więzień mafiosi, udający wobec aliantów ofiary reżymu lub działacze antyfaszystowskich, m.in. Calogero Vizzini, Giuseppe Genco Russo, Michele Navarra, Francesco Bontate, Gaetano Filippone, Tommaso Buscetta, i to oni zaczęli wywierać znaczący wpływ na program i działanie ruchu.

Aktywność Komitetu była tolerowana przez amerykańskie i brytyjskie służby specjalne, mimo że istniał formalny zakaz działalności politycznej wydany przez aliancką administrację AMGOT (Allied Military Government of Occupied Territories). Władze okupacyjne próbowały w ten sposób pozyskiwać do współpracy lokalnych, wpływowych aktywistów, nieskompromitowanych powiązaniami z reżymem faszystowskim. Wykorzystała to mafia. Lucio Tasca Bordonaro został mianowany burmistrzem Palermo, Calogero Vizzini burmistrzem Villalba, a Giuseppe Genco Russo szefem palermitańskiej opieki publicznej.

Fakt, że amerykańskie służby specjalne próbowały przed inwazją docierać do wpływowych środowisk na Sycylii oraz to, że AMGOT przez kilka miesięcy, aż do początku 1944 r. tolerował obecność znanych mafiosów w sycylijskim życiu politycznym i publicznym, stał się prawdopodobnie kanwą rozpowszechnianej bezpośrednio po wojnie teorii, jakoby Amerykanie przed planowaną inwazją na Sycylię nawiązali, za pośrednictwem niektórych bossów mafii nowojorskiej, m.in. Lucky'ego Luciano, współpracę z mafią sycylijską ukierunkowaną na stworzenie antyniemieckiego ruchu oporu na wyspie oraz zorganizowanie pomocy oddziałom inwazyjnym w zamian za swobodę działania mafii po wyzwoleniu. Mówiło się też o cichym przyzwoleniu USA na próby oderwania się Sycylii od Włoch. Sprawa ewentualnej współpracy Amerykanów i mafii była przedmiotem śledztwa komisji senackiej włoskiego parlamentu w 1947 r. Jej ustalenia nie potwierdziły tezy o współpracy. Uznano, że mafiosi skutecznie wykorzystali chaos związany z inwazją i okresem przejściowym między upadkiem administracji faszystowskiej a przejęciem władzy przez AMGOT do zaprezentowania się aliantom jako prześladowani działacze antyfaszystowscy i wkroczenia do lokalnej polityki, co ułatwiło mafii rozwinięcie działalności oraz umożliwiło jej opanowanie i kontrolę czarnego rynku²³.

²³ E. Morris, *La guerra inutile. La campagna d'Italia 1943-45*, Longanesi, Milano 1993, s. 46-47.

Mając przyzwolenie aliantów na prawie nieskrępowaną działalność, Komitet kontynuował ofensywę polityczną i rozbudowywał swoje struktury. Wiosną 1944 r. przekształcił się w masowy Ruch na rzecz Niepodległości Sycylii (*Movimento per l'indipendenza della Sicilia – MIS*). Ugrupowanie liczące już wówczas około 300 tys. aktywistów zyskało propagandowo, gdy akces do niego zgłosiło 10 byłych sycylijskich deputowanych do parlamentu. W listopadzie 1944 r. I Kongres Ruchu odbywający się w Taorminie podjął większością głosów, pod presją radykalnych działaczy, kontrowersyjną decyzję o powołaniu podziemnej tzw. Ochotniczej Armii na rzecz Niepodległości Sycylii (*L'Esercito Volontario per l'Indipendenza della Sicilia – EVIS*) i podjęciu walki zbrojnej o niepodległość, co miało być odpowiedzią na, ich zdaniem, brutalne działania włoskich sił porządkowych przeciwko członkom MIS i „represyjną politykę kolonialną” Włoch wobec Sycylii. Na skutek silnej opozycji wobec takiego rozwiązania w łonie kierownictwa Ruchu, m.in. ze strony Antonina Varvaro, kongres nie zdecydował się jednak na oficjalne uznanie EVIS jako zbrojnego ramienia MIS.

Na czele EVIS stanął wspomniany już socjalista Antonio Canepa²⁴ występujący pod pseudonimem Mario Turri. W lutym 1945 r., kiedy alianci oficjalnie przekazali administrowanie Sycylią władzom włoskim w Rzymie, EVIS, wzorując się na strategii jugosłowiańskiej armii wyzwoleniczej z okresu II wojny światowej, rozpoczęła klasyczną wojnę partyzancką. Działała w małych, zwykle kilkunastoosobowych, samodzielnych grupach, które najczęściej atakowały konwoje, małe lokalne posterunki policji i karabinierów, a także urzędy pocztowe dla zdobycia gotówki. Zdarzały się też jednak egzekucje przedstawicieli władz czy przeciwników „wolnej Sycylii”. Akcje EVIS były na tyle bezwzględne i krwawe, że do walki z nią skierowano regularne oddziały wojska – dywizje piechoty Sabauda i Aosta oraz brygadę Garibaldi, łącznie około 20 tys. żołnierzy²⁵. W czerwcu 1945 r. w czasie jednej z potyczek z siłami rządowymi pod Randazzo zginął dowódca EVIS Antonio Canepa. Zastąpił go Attilio Castrogiovanni. Po jego aresztowaniu w lipcu 1945 r. dowództwo objął Concetto Gallo posługujący się pseudonimem Secondo Turri. W sierpniu 1945 r. z inicjatywy mafiosa i latyfandy Lucii Tasca Bordonaro kierownictwo MIS podjęło decyzję o zawarciu przez EVIS sojuszu z grupami bandytów i dezertersów ukrywających się w terenach górskich i kontrolowanych przez mafię. Miało to ożywić działania zbrojne po ciężkich stratach, jakie separatyści ponieśli w starciach z policją i armią włoską²⁶.

²⁴ Antonio Canepa (1908–1945) – socjalista, prawnik, wykładowca historii doktryn politycznych na uniwersytecie w Catanii, w czasie II wojny światowej współpracownik brytyjskich służb specjalnych.

²⁵ A. Battaglia, *La fine del conflitto e la parabola del separatismo siciliano (1945–1951)*, [w:] *L'Italia 1945–1955, la ricostruzione del paese e le Forze Armate*, Ministero della Difesa, Roma 2014, s. 432–440.

²⁶ Commissione Parlamentare Antimafia – Legislatura VI, *Disegni di legge, relazioni e documenti – Capitolo Primo – la genesi della mafia*, s. 127–129.

Do współpracy z EVIS przystąpiły m.in. dwie najbardziej krwawe i bezwzględne bandy: tzw. Niscemesi, kierowana przez Rosaria Avilę i finansowana przez mafijnego bossa Calogera Vizziniego oraz grupa Salvatore Giuliana złożona z kryminalistów i morderców. Avila „specjalizował się” w zasadzkach na policyjne patrole. Giuliano został jednym z dowódców EVIS w randze pułkownika, a później, od września 1945 r. jej komendantem. Dowodził głośnymi, krwawymi atakami na karabinierów w Bellolampo i Montelepre, w których zamordowano kilkunastu funkcjonariuszy. Pod jego dowództwem EVIS zaczęła przekształcać się jednoznacznie w czysto bandyckie ugrupowanie.

Ostatnie starcie EVIS z siłami rządowymi, znane jako bitwa pod Monte San Mauro (*battaglia di Monte San Mauro*), miało miejsce 29 grudnia 1945 r. w górach w pobliżu Caltagirone. Po całodniowej walce z 5 tys. żołnierzy z dywizji Sabauda zginęło 58 separatystów, m.in. Rosario Avila. Przeżyło jedynie kilku, w tym Giuliano, który został aresztowany. W zemście za śmierć Avili, 10 stycznia 1946 r. banda Niscemesi dowodzona przez Salvatore Rizza schwytała w zasadzce 8 karabinierów z Feudo Nobile. Po nieudanej próbie ich wymiany na przebywającego w więzieniu Concetto Gallo, byłego komendanta EVIS, bandyci zamordowali karabinierów. W latach 1944–1946 w wyniku działań zbrojnych separatystów zginęło bądź zostało zamordowanych ponad 200 policjantów i karabinierów. Odnotowano też ponad 50 porwań osób dla okupu lub w celu wymiany na aresztowanych bojowników.

15 maja 1946 r. król Umberto II, głównie pod wpływem wydarzeń na Sycylii, podpisał dekret o przyznaniu wyspie szeregu uprawnień w ramach Specjalnego Statutu Autonomii (*Statuto Speciale di Autonomia*) oraz zapowiedział przeprowadzenie oczekiwanej reformy rolnej, co usatysfakcjonowało umiarkowanych zwolenników niezależności dotychczas popierających MIS i przyczyniło się do złagodzenia napięcia politycznego na wyspie. Ogłoszona równocześnie amnestia objęła wszystkich bojowników EVIS. Istniejące jeszcze nieliczne grupy EVIS zostały rozwiązane. Więzienie opuścił również Giuliano. Nie podporządkował się jednak warunkom amnestii i reaktywował swoją bandę. Terroryzował mieszkańców Sycylii do swojej śmierci w starciu z policją w 1950 r.

W połowie 1946 r., kiedy ruch niepodległościowy zaczął tracić znaczenie i poparcie, Vizzini i inni mafiosi opuścili MIS, a Cosa Nostra zaczęła przenikać z sukcesem do tworzących się wówczas na Sycylii partii politycznych.

W wyborach do Zgromadzenia Konstytucyjnego w czerwcu 1946 r. MIS uzyskał na Sycylii 8,7% głosów i 4 mandaty. Podobny wynik (8,8%, 8 mandatów) Ruch uzyskał w 1947 r. w wyborach do sycylijskiego zgromadzenia regionalnego. Ostatecznie MIS zszedł ze sceny politycznej w 1951 r., kiedy z wynikiem 3,9% w wyborach regionalnych nie uzyskał żadnego mandatu, a część liderów, w tym Finochiaro Aprile,

złożyła dymisję i wycofała się z aktywnego życia politycznego²⁷. Kwestia niepodległości Sycylii znikła z włoskiej agendy politycznej aż do początku XXI w.

Podsumowanie

Niepodległościowe aspiracje Sycylii, jakkolwiek nie zostały w pełni zrealizowane, przyniosły z jednej strony szeroką autonomię regionowi oraz napływ środków inwestycyjnych i pomocowych, co osłabiło dążenia separatystów, z drugiej zaś przyczyniły się w istotny sposób do ewolucyjnych zmian ustroju terytorialnego całego kraju. Włochy pozostały co prawda nadal krajem unitarnym, jednak 5 z 20 regionów (Sycylia, Sardynia, Valle d'Aosta, Friuli-Venezia Giulia i Trentino-AltoAdige/Südtirol) oraz dwie niemieckojęzyczne prowincje (Trento i Bolzano) uzyskały status specjalny, obejmujący m.in. autonomię szkolnictwa i finansów publicznych. Ograniczyło to znacząco tendencje odśrodkowe w tych regionach, widoczne zwłaszcza w rejonie Trento i Bolzano, paradoksalnie jednak przyczyniło się pośrednio do powstania kolejnych ruchów odśrodkowych w innych regionach, przede wszystkim w Lombardii (Liga Północna) i w Veneto (ruch Serenissima). Oba ugrupowania otwarcie deklarowały do niedawna wolę oderwania się od Włoch, obecnie skłaniają się ku daleko idącej federalizacji. Również na Sycylii grupa zwolenników niepodległości nawiązując do tradycji Ruchu na rzecz Niepodległości Sycylii z lat 40. i faktu, że nie został on nigdy formalnie rozwiązany, reaktywowała w 2004 r. ugrupowanie pod historyczną nazwą ruchu. Organizacja odwołuje się do prawa samostanowienia i w programie politycznym zakłada uzyskanie pełnej suwerenności na drodze demokratycznej i pokojowej. Dotychczas miała ona znikome poparcie społeczne i nie odgrywała na Sycylii istotnej roli politycznej, jednak po ostatnim sukcesie wyborczym Ligi Północnej w 2018 r. można oczekiwać aktywizacji ruchów separatystycznych w całym Włoszech, w tym ponownie na Sycylii.

²⁷ A. Battaglia, *Il Separatismo siciliano nei documenti dello SME e del SIM*, [w:] *Le operazioni interforze e Multinazionali nella storia militare*, Ministero della Difesa, Roma 2014, s. 858–874.

Socio-economic causes of Sicilian separatism from unification of Italy until 1950s: mafia and the question of Sicilian independence

The article presents broad historical context, including socio-economic factors, of the rise and periodic resurgence of the movement for Sicilian independence following the unification of Italy in the 1860s. Furthermore, the involvement of Cosa Nostra in the movement for Sicilian independence in the period beginning with the Allied invasion of Sicily during the Second World War is analysed.

Keywords: Sicily, mafia, Cosa Nostra, Sicilian separatism, Sicilian Independence Movement, Kingdom of Two Scillies

Literatura

1. Acton H., *Gli ultimi Borboni di Napoli (1825–1861)*, Giunti, Firenze 1997.
2. Alatri P., *Lotte politiche in Sicilia sotto il governo della destra*, Einaudi, Torino 1954.
3. Battaglia A., *La fine del conflitto e la parabola del separatismo siciliano (1945–1951)*, [w:] *L'Italia 1945–1955, la ricostruzione del paese e le Forze Armate*, Ministero della Difesa, Roma 2014.
4. Battaglia A., *Sicilia contesa. Separatismo, guerra e mafia*, Salerno Editrice, Roma 2014.
5. Battaglia A., *Il Separatismo siciliano nei documenti dello SME e del SIM*, [w:] *Le operazioni interforze e multinazionali nella storia militare*, Ministero della Difesa, Roma 2014.
6. Caruso A., *Arrivano i nostri. 10 luglio 1943: gli Alleati sbarcano in Sicilia*, Tea, Milano 2006.
7. Durnen Smith J., *Mafia. Pełna historia*, Buchmann, Warszawa 2010.
8. Fortunato G., *Il Mezzogiorno e lo stato Italiano – discorsi politici (1880–1910)*, Laterza & Figli, Bari 1911.
9. Gaja F., *L'esercito della lupara*, Maquis Editore, Milano 1990.
10. Gierowski J.A., *Historia Włoch*, Ossolineum, Wrocław 1999.
11. Machelski Z., *Mafia i państwo włoskie*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” nr 9, 2008.
12. Massafra A., *Il Mezzogiorno preunitario: economia, società e istituzioni*, Edizioni Dedalo, Bari 1988.
13. Martucci R., *L'invenzione dell'Italia unita: 1855–1864*, Sansoni, Firenze 1999.
14. Mack Smith D., *Storia della Sicilia medioevale e moderna*, Laterza, Roma 2016.
15. Marino G.C., *Storia del separatismo siciliano 1943–1947*, Editori Riuniti, Roma 1979.

16. Morris E., *La guerra inutile. La campagna d'Italia 1943–45*, Longanesi, Milano 1993.
17. Musumeci S., *Tra separatismo ed autonomia: il Movimento per l'Indipendenza della Sicilia*, Armando Siciliano Editore, Messina 2005.
18. Newark T., *Mafia na wojnie: współpraca wielkich gangsterów z aliantami*, Bellona, Warszawa 2008.
19. Nicolosi S., *Sicilia contro Italia*, Tringale Editore, Catania 1981.
20. Nitti F.S., *Scienze delle Finanze*, Pierro Editore, Napoli 1903.
21. Pagano G., *I Carabinieri nella repressione del brigantaggio 1860–1870*, Aldo Funghi Editore, Firenze 1923.
22. Riall L., *Legge marziale a Palermo*, „Meridiana” no. 24, 1995.
23. Romano T., *Sicilia 1860–1870. Una storia da riscrivere*, ISSPE, Palermo 2011.
24. Spataro M., *I primi secessionisti – Separatismo in Sicilia 1866 e 1943–46*, Controcorrente, Napoli 2001.